Turkish Studies **Historical Analysis**

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 821-832

DOI: 10.29228/TurkishStudies.40255

ISSN: 2667-5552

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 17.11.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 25.12.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (23.12.2019)-Referee 2 (23.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

KAZAK AİLESİNDE KÜLTÜREL VE MİTOLOJİK KAVRAMLAR: OTAĞ, OCAK, ŞANIRAQ, DASTARHAN*

*Hikmet DEMİRCİ***

ÖZ

Kazaklarda aile kurumu, diğer toplumlarda olduğu gibi zaman içerisinde değişime uğramıştır. Aile kurumunun değişimine rağmen hâlen ayakta kalan unsurlar ise aile ile bütünleşen otağ, ocak, şanıraq ve dastarhan kavramlarıdır. Bu kavramlar, Kazak dili ve kültürü içerisinde tarihi, kültürel ve mitolojik anlamlarını günümüzde de devam ettirmektedir. Kavramların simgelerle örtüştürülerek Kazak kültürünün vazgeçilmez unsurları olduğu görülmektedir. Makale, 2010 yılında Kazakistan'ın Türkistan, Çimkent ve Almatı şehir ve köylerinde yapılan sözlü tarih araştırma verileri ve bulgularının analiz ve incelemesine dayanmaktadır. İlk olarak, yapılan derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerin aile tanımlarında kullandıkları kavramların neler olduğu; ikinci olarak otbası, ocak, şanıraq ve dastarhan gibi kavramların kültürel ve mitolojik anlamları ortaya çıkarıldı. Görüşmecilerin belleklerinde tasavvur ettikleri aile betimlemeleri olduğu için genelleştirici yorumlamalara da yer verildi. Kazak görüşmeciler, yaşadıklarını, gördüklerini, miras bırakılanları ve miras ettikleri anlam kodlarını simgesel unsurlarla dile getirmişlerdir. Değerlendirme çerçevesinde tarih ile kültürel bellek arasında bağ kuran makalenin konusu, disiplinler arası bir yaklaşımla incelendi. Toplumun temeli aile kurumu, anne, baba ve çocuktur. Ayrıca, bu birliğin getirdiği ilişkiler ve gelenekler tüm toplumu etkilemektedir. Aile kurumu, siyasi otoriterler tarafından yönlendirilebileceği veya kültürel hareketlerle dönüştürülebilmektedir. Kazak ailesindeki bu dönüşümün hissedildiği süreç Çarlık ve Sovyet dönemleridir. Bu dönemlerde Ruslaşma ve modernleşmenin etkisine rağmen, makale sonucunda mitolojik ve

*Bu çalışma, “Sosyokültürel Değişim Sürecinde Kazak Ailesi ve Çocuk Terbiyesi (Sözlü Tarih Araştırması)” başlıklı doktora tezinde faydalanan Türkistan, Çimkent ve Almatı şehir ve köylerinde derinlemesine görüşmelerden geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, E-posta: hdemirci@ksu.edu.tr

kültürel anlamların Kazak halkının kültürel hatıralarında korunduğu görüldü.

Anahtar Kelimeler: Kazaklar, Aile, Otağ, Ocak, Şanıraq, Dastarhan.

CULTURAL AND MYTHOLOGICAL CONCEPTS IN KAZAKH FAMILY: OTAG, OCAK, ŞANIRAQ, DASTARHAN

ABSTRACT

As in other societies, the family institution has changed over time in Kazakhs. The elements that survive despite the change of the family institution are the concepts of otag (tent), ocak (cooker), şanıraq (tent pole), and dastarhan (floor table) which are integrated with the family. These concepts continue their historical, cultural and mythological meanings in Kazakh language and culture. It is seen that the concepts are indispensable elements of Kazakh culture by overlapping with symbols. The article is based on the analysis of data and findings of the oral history research data conducted in 2010 in the villages and cities Turkestan, Shymkent, and Almaty of Kazakhstan. Firstly, in-depth interviews revealed what symbolic concepts the interviewees used in their family definitions, and secondly, the symbolic expressions used in describing the Kazakh family were discussed with the concepts of "otbası" (family), "ocak" (cooker), "şanıraq" (tent pole) and "dastarhan" (floor table) concepts were discussed with their cultural and mythological meanings. Interpretations, which were either generalizing or singular, were also included, as there were family descriptions in the memory of the interviewees. Kazakh interviewees expressed their experiences, what they saw, those that were inherited and the meaning codes they inherited through symbolic metaphors. The subject of the article, which establishes a link between history and cultural memory within the framework of the query, was examined with an interdisciplinary approach. As a result of the article, it was seen that the change of family institution can be directed by political administrations or shaped by cultural movements. The most powerful oppression period in the Kazakh family was the Tsarist and Soviet periods. Despite the influence of Russification and modernization in these periods, it was seen that the mythological and cultural meanings were preserved in the cultural memories of Kazakh people.

STRUCTURED ABSTRACT

The subject of the article is to analyze the concepts that meet the cultural and mythological foundations of the Kazakh families representing Turkish culture. The main purpose of this concept analysis is to reveal the place of the Kazakh family in Turkish culture and to emphasize the continuity of meaning codes despite the change, and to reveal the information that occurs in their memory despite the change. In family cultural history studies, a close relationship is established between memory and culture. When the word "memorial" is used in the sense of memory or mind, it is emphasized that there is a

connection between the means of human memories to record information. The fields between these links in memory are abstract as well as meaning-oriented. In the article was used oral history data in the villages and cities Turkestan, Shymkent, Almaty of Kazakhstan in 2010. Oral history is an interdisciplinary method of writing that is supported by voice recording technologies, which are shaped by the urge to write through memory-based narratives of individuals living in addition to historical written documents and to include ordinary people, everyday life and subjectivity in the research field of history. The oral history method not only reveals the Kazakh family understanding but also gives information about its structural formation. In fact, the ultimate goal is to achieve similarity by establishing similarities between the Kazakh family and the Turkish culture. In order to reach this final goal, qualitative research method as a method and technically not only the literature is attached, but also sociocultural reality is examined with a holistic understanding of field data.

The Turkish family and the Kazak family, which are the main remnants of Turkish mythology, can be easily seen that the old Turkish cultural codes are being protected, and the family and marriage and kinship relations. Family in Kazakhs is a place or institution where unity, uniting and dependent individuals are together. Kazakhs use the term "otbası" as the equivalent of the concept of family. The traditional family consists of individuals who make up otaga (father), mother (otana), child (bala), grandfather and grandmother. In addition, the symbolic expressions such as "otag" (tent), "şanıraq" (tenth pole), "ocak" (cooker) and "dastarhan" (floor table) are expressions of the family. Otag is the home of family members. It is accepted by the society that the owners of otag have formed a new family. The most important feature of "Şanıraq" is the high, honorable place where the family takes place in the cognitive world. In addition, in the phrase "kara şanıraq"(family-father home); that is, it is the main center gathered with the emergence of new families. These concepts reveal the mythological and cultural codes of the spatial symbols found in the Kazakh worlds of historical continuity and memory. These terms mean value, unity, and solidarity. It is also seen as the center gathered around a center of fire cult in Turkish culture with the concept of "ocak" (cooker). The word in the cooker (ocak) in the beginning, only mean the place where the fire was burned, but then the cooker has metaphorical meanings that were added to the house or family. Seeing the existence of codes of meaning in Turkish mythology in Kazakhs shows the continuity of codes of cultural continuity in Turks.

The foundation of the society consists of the family institution, namely the mother, father and children, and the relations and traditions of this union affect the whole society. For this reason, the family institution may be directed by the political authorities or it may be desirable to increase the domination of the society by seeking to be transformed by cultural movements. Although the memory records reflected in the interviews conducted in Turkestan- Shymkent or Almaty cities do not change, it is a fact that there are functional and structural differences, flexibility and corruption. As the interviewees mentioned, they give their symbolic codes by referring to the past tense, and it is seen that there are certain changes in their discourse about the past. The rapid establishment of the Soviet period and the inclusion of

women in working life became a turning point for Kazakh women. The family institution can be guided by political authorities or transformed by cultural movements. In spite of the influence of Russification and modernization during these periods, it was understood that mythological and cultural meanings were preserved in the cultural memories of Kazakh people.

Keywords: Kazakhs, Family, Otag, (Tent), Ocak (Cooker), Şanıraq (Tenth Pole), Dastarhan (Floor Table).

1. Giriş

Sözlü kültür çalışmalarında, bellek ile kültür arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. “Bellek” ve “hatıra” sözcüklerinin karşılığı Latince *memoria* sözcüğünden gelmektedir. İngilizcedeki “memorial” sözcüğünde de bellek ve hatıra anlamında kullanıldığında insanın hatırlarının bilgiyi kaydetmek amacıyla araçlar arasındaki bağlantının varlığı vurgulanır (Draaisma, 2007: 47). Bellekteki bu bağlantılar arasındaki alanlar sınırsızdır. Mekânlar onun hizmetkârı; zaman ise onun oyun sahası olmuştur (Schacter, 2010: 149). Bu anlamda, tarih boyunca kültürün ilk oluşum noktası olarak aile kurumu önemli bir toplumsal yapıdır. Aile kurumu kültür oluşumunu ve çevresel bir yayılımı sağladığı gibi kültürel değerlerin sürekliliğini ve muhafazasını sağlayan bir merkez konumundadır. Psikolog Theodule Ribot, belleğin belli durumlarda muhafazası, yeniden üretimi ve geçmişteki konumlanışlarıyla geleceğe aktarıldığını ifade eder (Draaisma, 2007: 95). Bu sebepten aile kurumu, anıların ilk üretildiği yer, saklandığı ve geleceğe aktarımının sağlandığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile kurumu, aslında gayet sıradan ve basit ama yoğun anlamlandırmayla “aidiyetler bütünü” olarak geleceğe aktarımın bir ifadesidir. Nitekim aile anlayışı ve geleneklerinin geleceğe aktarımı, kültür üzerinden gerçekleşmekte; belleklerde yer alan simgeler, aidiyetlerin yoğunluğunu ve toplum içerisindeki anlamını göstermektedir.

Bu noktada sözlü tarih çalışmaları, belleğin, bellekte saklanan kültürel kodların dışı vurumudur. Kültür ve bellek ilişkisini aile kurumunun simgesel varlıkları inceleyen makalede öncelikli olarak, Kazak ailelerle yapılan görüşmelerde yer alan Kazak ailesinin simgesel kavramlarına yer verilecektir. Yetişkinlerin aile kurumuna dair sorular karşısında verdikleri cevaplar, sosyal ve kültürel hayatın devamlılığını sağlayan simgesel unsurların önemli yansımaları aktarılacaktır. Sosyal ve kültürel bellek bakımından, yaşlıların deneyimi ve bilgisi arkadan gelen nesiller için geleceğe yönelik bir rehber işlevi görebilir; kişisel bellek bakımından yaşlıların hayatını gözden geçirmesi, geçmişle şimdi bağlamında değerlendirilmesine imkân vermektedir (Schacter, 2010: 450). Bu durumda, çalışmada Sovyet dönemini yaşamış 50 yaş üstü görüşmecilerin belleklerine kazınan geçmiş ve şimdiki zamanda oluşan simgesel kavramlar önemli bir yer tutmaktadır.

Kazak ailelerinin belleklerinde yer alan simgesel kavramların herhangi bir değişim gösterip göstermediğine dair sorunsalı da zihnimize netleştirmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda kültürel kodların asla değişmez olmadığını, aksine tarihî ve kültürel özellikler veya siyasi iktidara bağlı olarak değişim içerisinde olduğu bilinmektedir.

2. Kazak Ailelerin Kültürel Miras Simgeleri

Kazak aile bireylerinin belleklerine kazınan simgeler, aile tanımlarını ve kültürel mitolojik temelleri Türk kültürünün temellerini içerisinde barındırır. Bu özellikler bir nesilden diğer nesle geçerek bir miras veya gelenek biçimini almaktadır. Toplumların gelenek- görenekleri bir nesilden diğerine aile bireyleri vasıtasıyla miras olarak aktarılır. Akışkanlık ve kalıcılık, topluluğun görünümünü ve kültürel görüşlerinin sınırlarını belirlemede önemli olmuştur. Mesela görüşmecinin ifadesine göre, Kazaklarda görülen kız verme âdeti olarak yapılan ‘sırğa salımı’ (küpe takılması)

atalardan kalma bir gelenektir. Bu geleneğin nesilden nesile aktarımı ve miras olarak genç nesillere aktarılmasının önemi dile getirilmiştir. Kazak aileler, atalarından öğrendikleri geleneklerini uyguladıkları, böylece bir süreklilik ve benzerliğin sağlandığını vurgulamışlardır:

“Ailem ve torunlarımla ömür sürüp yaşıyorum. Eşimin ve çocuklarımla gönüllerini yaparım. Mesela şimdi kızıma küpe takıldı, o benim atalarımın kalma âdetidir, sonrasında torunlarım da bu âdetleri uygulayacaktır. Aile; miras demektir “ (K1)¹

“Aile anlayışı herkeste her türlü yaşanmaktadır. Ben anam-atamdan ne gördümse onu çocuklarıma öğrettim. Bu bir mirastır” (K2).

Kazak ailelerin benzerlikleri ve süreklilikleri kültürel unsurlarla mümkün olmuştur. Kültürel unsurların maddi boyutu ise simgelerdir. Simgeleri hatırlamak bellekte gizli olanın izini sürmekten başka bir şey değildir. Bu izler, bir nevi ayak izi, hatırlamak ise araştırma sürecinde gerçekleşen yoğunlaşmayı ifade etmektedir. Hatırlama, aile kurumunu belleğin içini akılda tutulmak istenen ve miras bırakılan simgelerle ve kültürel kodlarla erişebilir maddi boyuta ve mirasa dönüşmüştür.

2.1. Kazak Aile Kavramlarının Karşılıkları: Otabası, Otağ, Ocak, Şanıraq, Dastarhan

Eski Türklerde aile, *oguş* veya *uguş* sözleriyle, Kazaklarda ise *otbası* olarak karşılanmaktadır. Kazak aile kavramı ile eski Türklerde var olan ateş kültünün örtüştüğü görülür. Eski Türk anlayışında *od*'un diğer bir manası da ‘aile’ demektir. Eski Türk mitolojisi ve folklorik malzemede ateş ve ocak hamisinin ve ruhunun ilk çağlarda kadın olarak tasavvur edilmiş olması görülmektedir. Daha sonraki devirlerde ise ataerkillik düzene geçilmesiyle kognitif (zihniyet) dünyalarındaki hiyerarşi de değişmiştir. Erkek eş / koca, yöneten koruyan ve sahip çıkan bir anlayış hâkimdir, kadın eş ise aileyi ayakta tutan ve birbirini tamamlayan kişilerdir. Kült ve inançlar, yüzyıllar boyunca insan toplumunun geliştirdiği davranışlardır, buna iyi veya kötü, aydınlık ve karanlık, yararlı ve yararsız, kutsal ve sıradan vs. kalıplaşmış zıtlıklar sistemidir. Kült ve inanç, sözlü metinlerde ve ritüellerde topluma iletilen ve toplumca yaşanan simgelerdir. Kültür ve inancı yaşatan, kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan bir sözlü kültür aracı olan hafıza ve hafızada kolayca kalan simgeler, diğer taraftan topluma yabancı olan ve dışarı kapalı anlaşılmaz olan gizli sistem, işte bu iki öge mitolojiyi düşündüren kavramlar olmuştur (Bayat, 2007: 79). Kazak aile yapısı anlatılırken ‘ateş’²e özel bir kutsiyet verildiği gibi eski Türk kültüründe bulunan atalar kültüründe de kutsallık atfedilen unsurlardan biri ateştir. Kazak âlimi Çohan Velihanov, ‘Od’³ (ateş) tabirini “Od/t, dirliğin göz bebeği, insan kanının ısındığı yer ve evin ‘kut’⁴udur” şeklinde yorumlamıştır (Nusupkulkızı, 2006: 65).

Kazak araştırmacı K. Orazbekova otbası kavramını; anne, baba, çocuklar, büyük anne ve büyük babanın bir olduğu yer; Ä. Tabıldiyev ise evlenenlerin varlık birliği olarak tanımlanmaktadır (Nusupkulkızı, 2006: 65). Kazaklarda aile kurumunun içerisinde yer alan anne, *otana*⁵; baba ise

¹ Görüşme kayıtları Kazakça ve Rusça dillerinden çevrilmiştir.

² Türklerde ateş tabiri, hem maddi hem de kognitif boyutu ifade eden simgelerden birisidir. Ateş; ocak simgesini karşıladığı gibi cezalandırıcı, temizleyici, tedavi edici ve bereket anlamlarıyla kültürel anlam kodlarını ifade etmektedir. Aynı zamanda ateş ruhu; koruyucu ve yardım edici özelliğe de sahiptir.

³ A. İnan’a göre, eski Türk dininde ateş kültüründe çok önemli yer tutmaktadır. Eski Türklerde aile ocağında yakılan ateş kutlu sayılmaktadır. Türkler ateş tanrısına ‘od’ demektedirler. Eski Türk inancında ateş her şeyi temizlediği gibi kötü ruhları da kovmaktadır (İnan, 1976: 42-43).

⁴ Kut; bereket, uğur ve kutsallığı ifade etmektedir.

⁵ İnan’a göre, *Ot ana* kırmızılar giymiş yaşlı bir kadındır. Ateşin yalımıyla dalgalanan ateşten kırmızı ipekten bir kaftanı vardır. Genç al kısak üzerinde gezinir. Uzun kırmızı saçları vardır. Saçları örülüdür ve ateşin yalımlarını simgelemektedir. *Ot ana*, evlerdeki ve çadırlardaki ocakları ve ateşi korurlar. Her ocağa bir koruyucu iye (koruyucu ruh) gönderir. Yedi oğlu vardır ve yedisi de ateş tanrısıdır. Yeryüzündeki ilk ocağı Ülgen’in kızları yakmıştır. Sonra anaya emanet etmiştir (Karakurt, 2011). Türklerde ateş temizleyici bir unsur olarak görülmüştür. Ateş unsuru sonraki devirlerde vatan koruyucusu olarak görülmeye başlamıştır. (Karakurt, 2011).

otağa sözleriyle anlatılmaktadır. *Otağa*, ateşi yakan, ailenin direği olan eş/ kocadır. Görüşmeciler genellikle *otbasıyı otağa* (koca) ve *otana (karı)* ve *balaların* (çocukların) bulunduğu birlik yeri olarak ifade etmişlerdir. Yani Kazak ailesi, karı-koca ve çocuklardan oluşan bir kurumdur. Görüşmeci, aileyi şöyle açıklamaktadırlar:

“Otbası; otana ve otağa’sı ve çocukların bulunduğu yerdir” (K3).

Geçim kaynakları hayvancılığa dayanan, konar- göçer eski Türk ve Kazak ailelerin yaşadıkları mekânlar; otağlar, “günlük barınma ihtiyacını karşılayan büyük, süslü veya küçük, sade çadırlardır (Gülensoy, 2007: 635-636). Onlar, otağ⁶ı gök kubbesi; otağın tabanını da dünya gibi düşünmüşlerdir. *Otağ tiguv* – otağ evini kurmak, *turmıs kuruw* - yeni yaşam düzeni kurmak anlamlarında aile anlatılmıştır. *Şanıraq köteruw*, tavanı yükseğe kaldırmak, müstakil bir çadır kurmak, yeni aile kurmak manalarına gelmektedir (İbragim, 2007: 90).

Kazaklarda *ak otağ*(ak ev), yeni gelin ve damat için, on- on iki kanat verilen ak çadıra denmektedir. Ak otağ, damadın babasından aldığı pay, kızın babasından aldığı çeyiz ile kurulan yeni eve denmektedir. Eski Türklerde de bu gelenek bulunmaktadır. Damadın babasından aldığı pay, mirastır. Damat mirasını babası hayatta iken alarak ayrı eve çıkabilmektedir (Gökalp, 1981: 37). Otağ içerisinde, yeni gelin için *şımıldık*⁷kurulmaktadır. Otağ’ın önemli bir yeri olan *şımıldık*yüksekçe bir yere kurulmaktadır. Yeni gelin yüz açımına kadar burada oturmaktadır. ‘Otağ’a ilk olarak damat sağ ayağıyla girer; hemen ardından gelin otağa sağ tarafından, sağ ayağıyla girmektedir:

“Ak otağ’a gelin ve damat girerlerdi, ak ev dikilirdi. O dönemde ‘Bayı’lar vardı. Bayılar, kendi durumlarına göre, otağ’ın kaç kanat olacağını belirlerlerdi. Damat ve gelin, sağ adımıyla otağ’a girerek, otağ’da bir ömür sürerlerdi. Otağ’a girdikten sonra *şımıldık*kurulurdu. Gelin ve damat, gelinin ‘yüz açımı’ yapılanı kadar otururlardı. *Şımıldık* denen yer, otağ’da ayrı bir bölmedir. *Şımıldık*, aynı zamanda gelinle damadın yatak odasıdır ve tüllerle süslüdür (K19).

Kazak Türk toplumunda ve ailesinde ataerkil yapının oluşması Türk toplumunda sosyoekonomik düzenin tarihî süreçte değişmesidir. Türklerde, tarih öncesi çağlarda görülen anaerkillik; ateş, demir ve benzeri madenlerin işlenmesiyle yerini ataerkilliğe bırakmıştır. Bu çıkarıma göre, zengin maden yataklarına sahip olan Türk toprakları, erken dönemlerde Türklerin demiri işlemesi, ataerkil döneme diğer dünya milletlerinden önce geçmesinde etkili olduğu söylenebilir (Bayat, 2006: 63; Çobanoğlu, 2001: 5). Türklerde kadınlar, aile içerisinde çocuğun terbiyesi, ailenin ihtiyaçlarını karşılayan, çadırı kuran, kıyafetlerin dikimi ve bakımıyla ilgilenen, kocası olmadığı durumlarda bütün işlerle ilgilenen kişidir (Yuvalı ve Yoska, 2019: 262). Bu tanımlamaya önemli bir kanıtlardan birisi ise Kazak ailesinde kadın, geleneklere göre *tuqım* yani evin mayalık, öncüsü olarak görülmesidir. Kazakların geçmişte konar- göçerlikten gelmeleri ve erkeklerin genellikle avcılık uğraşmaları ve dağlara gitmeleri evden uzak kalmalarına sebep olduğu için kadınlar, ocak’ı bekleyen, çocuk besleyerek, onu terbiye eden kişilerdir:

“Eskiler, atalarımız; kadın *otbası*’nın (ailenin) *tuqım*’ı (mayalık, öncü) derlerdi. Atalarımız, kadın ailenin kökeni, diyordu. Evde oturup, çocuk doğurup, çocuğun güzel terbiye verilmesi gerekir, diye düşünürlerdi. Geçmişte, çok eski zamanlarda bizim erkeklerimiz avcılıkla uğraşır, dağlara giderlerdi, o zamanlarda kadınlarımız, sadece evde oturur, çocuklara bakar, erkeğin giyimini, yemeğini hazır ederlerdi” (K4).

⁶ Nitekim *Altay Şamanları* ayin yaparken, çadırı gök; çadırın direğini, göğün direği; çadırın bacasını da, Tanrı’ya açılan göğün kapısı olarak kabul etmişlerdir. Türk mitolojisindeki Göktürklerin Türeyiş Destanı ile Ergenekon Destanında da bu anlayışlar görülmektedir (Ögel, 1982, s. 22).

⁷ *Şımıldık*, yeni gelin için oda içerisinde hazırlanan perdeli bölüm.

Türk mitolojisinde ateş ve ocak hamisinin kadın olarak tasavvur edilmesi kültürel simgelerde görülmektedir. Eğer ev veya çadır, dünya modelinin küçük simgeleri, onda ateş ve ocak kültü bu modelde merkez ve birleştirici işlevi ile esas rollerden birini oynar (Bayat, 2007: 39). Eski Türk inancına göre, ateş, Ülgen tarafından gökten indirilen biri kara, diğer ak iki taş arasında kuru otlar koyması ve taşları birbirine vurması sonucunda otların yanmasıyla elde edilmiştir (Türk, 2009: 256).

“Her bir Kazak için *otbası* çok önemlidir. Kazaklar aileye; *otbası*, babaya/eş; *otagası*⁸, anneye/eşe ise; *otana* demektirler. Yani *od* burada ‘ateş’ demektir. Aile, bir ateşin etrafında toplanan kişilerdir. Anne, bu evin ateşinin yanmasını sağlayan ve ateşi söndürmeyen biridir. Anne, yemek yapıp, çocuk doğurup, büyüten kadındır. Baba ise, o ateşin sönmemesi için çalışan, para kazanıp o evin bütün ihtiyaçlarını sağlayan biridir” (K5).

“Geçmişten gelen *otbası* diye söz vardır bizde. *Otbası* (aile); *otana* ve *otagası*’nın olduğu yerdir. Aile, huzurla, tatlılıkla geçinilen yerdir. Otağa, evin direği erkektir. Otana ise ailenin ateşi yakan kadındır” (K6).

Otagası (baba) o evin tüm ihtiyaçlarını, hanımın ve çocukların yiyecek ve giyeceğini temin etmekle kalmayıp, ailede bireylerin iç huzuru, ruhani gelişiminde de önemli bir role sahiptir. Kazak toplumunda, ailenin reisi koca olmakla beraber, kadın da geri plana itilmiş değildir. Gözlemler esnasında da bu fark edilen bir durumdur. Bu konumda oluşlarının sebebi bozkır atlı göçebe kültüründen gelmelerinin etkisi olarak açıklanabilir. Ancak, Kazak kızları evlenmeden önce babasına, evlendikten sonra eşine itaatkârdır. İtaatkârlık, saygı göstergesi olarak algılanmaktadır. Kazak kadınları, at binmek, hayvanlara bakmak, dışarı işlerini yapmakta, gerekli sorumlulukları yerine getirmektedir.

Fotoğraf 1: TürkistanSırderyaAulında (Köyünde) Kadın

Kazaklarda aile kavramıyla ateş kültünün iç içe girdiği kavram, *ocak*⁹ (oşak)tır. Ocak kavramının *od* kelimesiyle ilişkisi hakkında etimolojik sözlükler farklı görüşlere dile getirmektedir.

⁸ Otaga, baba veya yaşı büyük kimselere saygı belirtisi olarak kullanılan ifade (Oraltay, 1984: 213).

⁹ Türk kültüründe olan ocak kültü ile atalar kültüyle yakından bağlantılıdır. Göktanrı inancında şamanlar, “atalarımızın yaktığı ocak” demektedirler (İnan, 1976, s.41). Türklerde ateş; hem maddi boyutu hem de kognitif boyutu anlatan bir tabirdir. Maddi boyutta, evin ve çadırın ısıtılmasını ve yemeğin pişmesini sağlayan mekândır. Kognitif dünyada ise, ev ve aile kavramlarını karşılamaktadır.

Tuncer Gülensoy, “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü” nde ocak kavramı, eski ve soylu aile anlamlarına gelmektedir (Gülensoy, 2007: 610). Ocak ve ateş kavramlarıyla bütünleşen aile, kutsiyet kazanarak halk kültüründe önemli yer edindi. Kazaklarda ocak; ateş yakılan yer, ailenin birlikteliğini ifade etmektedir. Ocak kavramı, zamanla mecaz anlamlar yüklenerek, aile ve evi anlatan duruma gelmiştir. Ocak, kutsal sayılan, mukaddes kabul edilen bir merkezdir. Ocak kelimesinin aile anlamı kazanması, ona kutsiyet izafe edilmesi ve halk kültüründe önemli bir yer edinmesine yol açmıştır. Aile, ocak ile eş anlamda kullanılarak kutsal, değerli anlamdadır. Ocak ve aile, eski Türklerden günümüze kadar gelmiş anlayışın izleri olduğu söylenebilir. Eski çağlarda ocak kelimesinin bir anlamı da aile, soy, nesil olarak tanımlanmış ve anlamın genişlemesi sonucunda ocak; ata- baba- oğul üçlüsünden ibaret mürekkep bir yapı oluşturmuş, zamanla torunların ayrılması ayrı bir ocağın, dolayısıyla yeni bir ailenin oluşmasına sebep olmuştur. O bakımdan ocak töresine göre, ateşi korumak görevi ailenin küçük oğluna verilmiştir (Bayat, 2007: 116-117). Burada herhangi bir anlam karışıklığına yol açmamak için, Banu Hanım ve Timekül Hanım’ın ifadeleri örnek gösterilebilir:

“Otbası, ocağın başında duran kişilerdir” (K7).

“Aile, ocaktır. Erkek çocuk veya *kenje bala* (en küçük erkek çocuk), ocak’ın başı, otbasının başı, ailenin direği, devamcısı olarak görülür” (K8).

Kazak insanları tarafından söylenen; *Otbası; ottın bası, oşaktın kası*¹⁰ sözünden de anlaşılacağı üzere, aile bir ateş- ocak’ın başında oturan kişiler olarak betimlenmektedir. Kazakların aile anlatımlarında kognitif (zihinsel) anlam kodu olarak ateş, en önemli unsurdur. Bu tarihî süreklilikte anlam kodunun oluşması ise eski Türk inanışındaki Gök Tanrı’nın saygı duyduğu nesneler arasında bulunan ateş ve ateşin koruyucu faktörünün olması, aile içerisindeki bireyleri koruyan bir ateş olduğu şeklinde tasavvur edilir. Ateş, çadırın merkezinde bulunan ocakta yandığı için aile- ocak ruhlarının birleştirici bir fonksiyonu vardır (Bayat, 2007: 129). Ateş ve ocak, artış, yaşam ve zenginlik kaynağı olarak görüldüğü için bütün canlıların canının ocakta olduğu inancını doğurmuştur (Bayat, 2007: 118). Göktanrı inancının yer, su, ateş¹¹, tabiat ve ata kült¹²lerine olan saygıları, günümüzde İslam dinine inanan Kazakların yaşam alanlarında rahatlıkla gözlemlenebilen ve fark edilen bir durumdur:

“Kazaklar da bir söz vardır: Otbası (aile); ottın bası, oşaktın kası’dır” (K9).

Kazaklarda aile kavramını ifade eden diğer simge *isedastarhandır*(yemek sofrasıdır). Kazaklarda *dastarhan* (yemek sofrası) çok önemlidir. Kazak *dastarhanları*; genellikle et ve süt ürünlerinin önde geldiği, çay sunumunun nezaketle yapıldığı, Kazak sofrasının adıdır. Yine eski Türk aile geleneğinde ‘sofra’, aile düzeninin temelini oluşturduğu için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, misafirleri ağırlamak için her daim hazır tutulan *dastarhan*’lar evin önemli mekânlarından biridir. Aile bireylerinin etrafında toplandığı birlik yeridir. Görüşmecî, aileyi tanımlarken şu ifadelerle yer vermiştir:

¹⁰Ocak kaşı; ocağın tabanından 30.cm. yükselen, üzerine kazan, tencere oturtmaya yarayan taş duvar (Gülensoy, 2007: 611).

¹¹ Göktanrı inancında tek Tanrı’ya inanılmaktadır; ancak bu inanç sisteminde kutsal sayılan kültler (Tabiat kültü, Atalar kültü) bulunmaktadır. Tabiat kültüründe yer, su, ateş, ağaç, dağ gibi unsurlar tapınma anlamında değil kutsal sayılan unsurlardandır. Eski Türk anlayışında ve Göktanrı inancında var olan kültler arasında dinî saygının bir objesi olan ateş, eski çağlarda toplum yapısını şekillendiği dönemlerde, ifadelerle yansarak *Otbası* kelimesinin oluşumuna da etki etmiş olmalıdır. Tarihî bakış açısına göre ateş, insan ilişkilerinin aracı formu, erkek ve kadın faaliyetinin sınırı, başta boyun, daha sonra ailenin ayrılma biçimi olarak Od (ateş)’u bir boy olarak düşünüldüğünde *otbası*yı boyun çekirdeğini oluşturduğu söyleyebilir. Eski Türklerde ateşin kutsiyeti, Göktürk efsanesinde ateşi ilk bulan bir efsaneden söz edilmektedir. Bu efsaneye göre, Göktürklerin bu atası yarı Tanrı yarı insan şeklindedir. Göktürk efsaneleri ateşi bulan atalarına büyük önem vermişler ve kutsallaştırmışlardır. Yakut Türklerinin efsanelerinde ise, ateşi bulan insan değildir, gökten indiğine inanmışlardır. Bu efsaneye göre, ateşi bulan Tanrı’nın gökteki kızlarıdır (Ögel, 1993: 54-55).

¹² Atalar kültü; ölmüş büyüklerle veya atalara saygı ”baba hukuk”unun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir.

“Aile; dastargan başında oturan kişilerdir.”(K10).

Fotoğraf 2: Türkistan-Bekzat Avdanı: Dastarhan Başında Kazak Ailesi

Fotoğraf 2’de görüldüğü üzere, Kazak evlerinin başlıca özelliği, gelecek misafirler için her daim hazır olarak bulunan yer sofralarıdır. Sofralar, aile birlikteliğini ve beraberliğini gösteren önemli bir unsurdur.

2.2. Kazaklarda Aile Bireyleri ve Simgesel Unsurları

Kazaklar, aile kurumuna ve bireylerine verdikleri değer ve yüceliği simgesel olarak ifade etmişlerdir. Aile, anne, baba ve çocukların bulunduğu yer olarak ifade edilmiş, çekirdek aile düzenine vurgu yapılmıştır. Kazak toplumunda çekirdek aile kurumu olarak tarif edilse de ‘geleneksel geniş aile¹³’ yapısının anlam kodlarının günümüze kadar yansıdığı da bir gerçektir. Kazak aile anlayışındaki ‘geleneksel geniş aile’ tipinde önemli yere sahip olan ve otorite sahibi ise kaynana- kayın baba’dır. Ailenin değeri ve yücelmişliği içinde büyüklerinin yeri ve önemi ifadelere yansımıştır:

“Kazaklar çocukları evlendirir ve çocuklarını ayrı oturtur. Biz birbirimizi bağrımıza basarız. İnsan çocuk ve torunlarıyla mutludur. Benim için çok haysiyetli (değerli, saygın) bir kurum.” (K13).

“Bir evin ata- ana (kaynana-kayınbaba), karı-koca, dostları ailedir.” (K14).

“Aile; ata-ana (ata- nine) demektir. Kayınbaba-kaynanamın söylediklerini yaptık.

Ailemiz büyük oldu (K15).

¹³ Çekirdek aile; anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Ancak kullanılan paylaşılan ortak alanlar ve yeme-içme düzenleri, çocuk terbiyesinde aile büyüklerinin yer sahibi olması, geniş aile düzeninin görüldüğüne işaret etmektedir.

Kazak halkında, aile içinde kadın eşe *eyel*; erkek eşe *iseküyev* denilmektedir. Kazak toplumu ataerkil bir yapıda olduğu için, erkeğin üstünlüğü söz konusudur. Kazak kadını, saygısından ve erkeğin iktidarından dolayı ismini söylemeyerek ona fedakârlıkla hizmet etmektedir. Kantkül Hanım; karı-koca hakkında şunları söylemişlerdir:

“Kazak kadınları erkeğinin ismini söylemez, şapkasını, paltosunu alır, misafiri iyi karşılar. Ben küyevimi (kocamı) yüce gördüm, çok iyi anlaşırdık. Gözüne bakar, ne dediğini anlarım” (K14).

Göze çarpan bir simgesel ifade *iseaksüyek*(ak kemik) kavramıdır. Ailenin direği ve yöneticisi olarak görülen koca, *aksüyek*olarak söylenmektedir. Kazak toplumunda aksüyekler yönetici kesimi ifade etmektedir. Halk, eski Türk toplum sisteminin anlatıldığı ‘Ak ve kara kemik’ olarak ayrılmaktadır. Ak kemikler; beyler ve kağanları ifade ederken; kara kemikler, halk tabakasını göstermektedir. Bu sınıf mücadelesi veya ayrımcılığı göstermemekte, sadece yönetici kesimi aile içerisinde yönetici konumda bulunan baba/koca için hem yüceliğini hem de saygı ifadesi olarak kullanılmaktadır:

“Ailenin bir üyesiyim. Geçmişten beri Kazak ailesi çok gururlandığımız haysiyetli bir kurumdur. En başta ata-ninelerimiz gelir. Ata ninelerim, bana baktı, büyüttü, terbiye etti. Sonra elleriyle gelin ettiler. Aksüyek ile (eşimle) birbirimizi görür, biliriz. Çocuklara terbiye veriyoruz. Mesela, benim ninemin evinde dört oğul, bir kızı var, onları terbiye etti ve hepsini evlendirdi, aile kurdurttu. Ben oğullarıma terbiye versem, birbirlerinden ve arkadaşlarından geri kalmaz. Ata, ağa gibi aile büyüklerine saygı gösteririz” (K16).

Kazaklarda evlenme yaşı, geçmişten günümüze sosyoekonomik anlamda değişimin yaşandığı olgulardan birisidir. Konar-göçer toplumlarda olduğu gibi geleneksel Kazak toplumunda da erken yaşta evlenmeler görülmektedir. Bu tür toplumlarda kişinin evlenmesi hem sosyal statüsünü hem de toplum önündeki itibarını güçlendirmektedir. Kazak ailesinde ve toplumunda bu durum ‘Şanıraq’¹⁴ yüksek olması’ olarak ifade edilmektedir.

“Ata-ana çocuğunu evlendirirse, o ailenin ‘şanıraq’ı (çadırın en yüksek yeri) toplum içerisindeki yeri yüksek olurdu. Otağ verip, şanıraq verip, şanıraqta karı-kocanın beraber oturması için evlendirirlerdi” (K5).

Geleneksel Kazak toplumunda çocuklar, on üç- on beş yaşında *otağ iyesi* (aile efendisi) olarak kabul edilerek evlendirilmişlerdir. *Otağ iyesi* olarak adlandırma; aile kurma için uygun yaşa gelme veya aile reisi olarak kabul edilme anlayışının bir yansımasıdır. *Şanıraq İyesi*¹⁵erkek çocuk evlendikten sonra *otağa*; kız çocukları *iseotana*olarak ifade edilmektedir. Kazak halkında erkek, aile içerisinde otorite sahibi ve yüksek mevkie sahip kişidir. Bayan ve Çolpan Hanım şöyle ifade etmişlerdir:

“Geçmişte Kazaklar on üç yaşında *otağ İyesi* (aile efendisi) olarak görülür ve o yaşta evlendirilirdi” (K3).

“Geçmişte Kazaklar on üç yaşında evlenirdi. *Otağ İyesi* olarak görülürdü. Kazaklarda on üç yaşına gelen çocuk, ata- babaları tarafından evlendirilirdi” (K5).

¹⁴ Eski Kazak toplumu, göçebe yaşam tarzının gereği Otağlarda (çadırlar) yaşamışlardır. Otağ onların yaşamında önemli bir anlam ifade etmektedir. Otağ, bir ailenin yuvasıdır. Erkek evlât ise, ‘Şanıraq’ (Çadırın en yüksek noktası, tavanı) ifade ettiği gibi ailede otorite ve yüksek mevkii sahibi erkeği veya baba ocağını temsil etmektedir. Şanıraq, Kazak millî değerlerinin de ifadesidir. Kazaklarda huzur, mutluluk, zenginlik ve bereket manalarına gelmektedir. ‘Şanıraqışaykaldı’ (Şanıraqı yerinden oynadı), ‘boşanma’ manasına gelmektedir. Kazaklarda aile büyüklerine veya baba ocağına ‘Kara şanıraq’ ifadesi kullanılmaktadırlar (İbrahim, 2007: 90).

¹⁵Şanıraq; çadırın en yüksek noktasıdır. Erkek çocukları için kullanılan ‘Şanıraq İyesi’ tabiri; aile temsilcisi demektir.

3. Sonuç

Kazak ailesi, eski Türk ailesi ve mitolojisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Türk mitolojisinin ana kalıntılarını içerisinde barındıran Kazak ailesi, eski Türk kültürel kodlarının korunduğunu, aile ve evlilik ve akrabalık ilişkilerini kolayca görülebilir. Kazaklarda aile birlik, birlik ve bağımlı bireylerin bir arada bulunduğu bir yer veya kurumdur. Aile bireylerini birbirine bağlayan şey ise sevgi, saygı, hürmet duygularıdır. Kazaklar, aile kavramının karşılığı olarak "otbası" terimini kullanmaktadır. Geleneksel aile, otaga (baba), anne (otana), çocuk (bala), büyükbaba ve büyükanneyi oluşturan bireylerden oluşur. Ayrıca otağ, şanıraq, ocak ve dastarhan gibi sembolik ifadeler ailenin ifadeleridir. Otağ, aile üyelerinin evidir. Toplum tarafından otag sahiplerinin yeni bir aile kurdukları kabul edilmektedir. "Şanıraq" ın en önemli özelliği, ailenin bilişsel dünyada yer aldığı yüksek ve onurlu yerdir. Ayrıca "kara şanıraq" (aile-baba evi) ifadesi, yeni ailelerin meydana gelmesiyle temel aile merkezinin anlatmaktadır. Bu kavramlar, Kazak dünyalarında tarihsel süreklilik ve bellekte bulunan mekânsal sembollerin mitolojik ve kültürel kodlarını ortaya koymaktadır. Bu terimler değer, birlik ve dayanışma anlamına gelir. Ocak kavramı, Türk kültüründe bir ateşin etrafında toplanan merkez olarak görülmektedir. Başlangıçta ocak kavramı, sadece yangının yandığı yer anlamına gelmiştir, ancak zaman içerisinde ocak evin veya aileyi tanımlayan mecazî anlamlar eklendi. Otbası ve ocak tabirleri ile Göktenrı inancından yer alan ateş kültünün ve bir merkez etrafında toplanılan kurumu anlatmaları açısından önemlidir. Kazaklarda Türk mitolojisinde anlam kodlarının varlığını görmek, Kazakların tarihî süreklilik ve bellek dünyalarında bulunan simgesel kodlar ile anlam kodlarını ortaya çıkarmaktadır.

Kazak aile kültürel kodları değişim göstermemesine rağmen, işlevsel ve yapısal farklılıklar, esneklikler ve bazı bozulmalar da yaşadığı da bir gerçektir. Görüşmeciler söylemlerinde bahsettikleri üzere, geçmiş zamana atıflar yaparak kültürel kodlarını vermektedirler, şimdiki zamanda ise geçmişe yapılan atıflarla birlikte değişimlerin olduğu görülmektedir. Kazaklar, Çarlık ve Sovyet Rusya dönemlerinde büyük değişimlere maruz bırakılmış olsa dahi bağımsızlık süreçlerine aile bağlarının öneminin farkında ve kendi kimliklerine sahip çıkma eğilimi içerisinde oldukları görülür.

KAYNAKÇA

- Bayat, Fuzuli. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dişi, Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler, İyeler ve Denomoloji)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul. (2001). *Türk Dünyası Ortak Edebiyat Tarihi (İçinde Türk Mitolojisi Bölümü)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Demirci, H. (2013). *Sosyokültürel Değişim Sürecinde Kazak Ailesi ve Çocuk Terbiyesi (Sözlü Tarih Araştırması)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri.
- Draaisma, D. (2007). *Bellek Metaforları (Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gökalp, Z.(1981). *Türk Devletini Tekamülü*. (Haz.Kazım Yaşar Koprıman) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- İbragim, D. (2007). “Aşık Paşa’nın Garibnamesinde ve Kazak Kültüründe Aile”. *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2007, Almatı-Kazakistan), Almatı, 88-96.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dinî Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. İnternet Yayını: E Kitap (II. Basım).
- Koç, K. ; Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Türkistan: Turan Basımevi.
- Nusupkulkızı, İ. L. (2006). *Kazak Etnopedagogikasında Otbasılık Terbiye*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, Taraz Memleketтік Pedagogikalık İnstitutı, Taraz.
- Oraltay, H.; Nuri Yüce ve Saadet Pınar. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Schacteri, D. L. (2010). *Belleğin İzinde (Beyin, Zihin ve Geçmiş)*.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türk, Vahit. (2009). “Ocak Sözü ve Ailesi”, *Gazi Üniversitesi Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Güz, (Necmettin Hacıeminoğlu Özel Sayısı). S. 5, 251-258.
- Yuvalı, A.; Erhan Yoska. (2019). *Türk Dünyasının Ortak Kültürel Değerleri*, Konya: Kömen Yayınları.

Görüşmeciler:

- K1: Junar Hanım,2010, ÇimkentKaytbasAılu/Köyü, 60 yaşında.
- K2: YesnazarbayOlcazemziyekızı, 2010, Almatı- Merkez, 65 yaşında.
- K3: Bayan Ergöbek, 2010, Türkistan- Merkez, 54 yaşında.
- K4:ÖtebaySavleElçibekkızı, 2010, Çimkent- Merkez, 52. yaşında.
- K5:ÇolpanHanım, 2010, Türkistan- Merkez, 50 yaşında.
- K6: KaldıkızHanım, 2010, Türkistan- BekzatAvdanı/Bölgesi, 78 yaşında.
- K7: TimekülHanım, 2010, Türkistan- Krupskaya Köyü, 89 yaşında.
- K8: BanuBulanbaykızıKıstıkbayeva, 2010, Almatı- Merkez, 73 yaşında.
- K9: 2010, Türkistan- KomünizmBölgesi, 72 yaşında.
- K10: 2010, Türkistan- Orangay Köyü), 65 yaşında.
- K11: 2010, Çimkent- Telmal Bölgesi, 73 yaşında.
- K12: Bazar Hanım, 2010, Çimkent- Telmal Bölgesi, 88 yaşında.
- K13: RabaBubarova, 2010, Türkistan- Şornak Aılu, 63 yaşında.
- K14: Kantkül Hanım, 2010, Almatı- Merkez, 83 yaşında.
- K15: Sersenkül Hanım, 2010, Türkistan- Otuzjıl Aılu/Köyü, 67 yaşında.
- K16: GüljanSauile Hanım, 2010, Çimkent- Merkez, 52 yaşında.
- K17: Kantkül Hanım, 2010, Almatı- Merkez, 83 yaşında.
- K18: Çolpan Hanım, 2010, Türkistan- Merkez, Üniversite Mezunu, 50 yaşında.
- K19: Aykin Hanım,2010, Türkistan- Kuşata Aılu/Köyü, 96 yaşında.